

EESTI VÄLDETE UURIMINE EI OLE VEEL AJALOO LÕPUS*

Alustan sellest, et ma ei kirjutanud oma artiklit „Kolme häälikuvälte eksituse mehaanika” Karl Pajusalu kriitikuna ega kõnetaktivälte teooria eitajana, vaid tähelepanujuhtimisena: ka kõnetaktivälte teorias tuleb võtta seisukoht, millesest fonoloogilisest nomenklatuurist kõnetakti silbid koosnevad ja missugused on (sõltuvus)suhted prominentse rõhulise ja rõhuta silbi vahel. Ma ei eita kõnetakti- ehk sõnavälte kontseptsiooni. Olen vist üks esimesi, kes ammendavuse taotlusega kirjeldas normatiivse eesti kirjakeele kõnetaktide võimalusi (väitekirjas 1971. aastal; trükkis Hint 1973). Hiljemalt tollest ajast on kõnetakti tähtsus mulle otse veendumusena selge, veel enne kui mulle selgeks sai häälikuvälte teooria lootusetus.

Vaidlusküsimus on selles, missugune on kõnetakti moodustavate silpide genereerimise mudel: kas (1) silp saadakse fonotaktika võimaluste piires järjestatud üksikfoneemidest, millest pannakse kokku lühikesed ja pikad silbid, või (2) silp pannakse kokku kolmes kestusastmes häälikutest ning kahes kestusastmes häälikuühenditest. Kui (1), siis selles küsimuses lahkarusaamu pole, kui (2), siis on, sest see oleks häälikuvälte toomine ka kõnetaktivälte kontseptsiooni. Pajusalu artikli „Eesti keele sõnaprosodia...” terminikasutus ei ole selles põhimõttelises küsimuses ühemõtteliselt selge, pigem viitab tema terminikasutus häälikuühendite väldetele (Pajusalu 2014). Rõhulise silbi ja kogu kõnetakti toonikontuuri erinevused eri väldete puhul ei saa seletust, kui kujutleda, et rõhuline silp pannakse kokku valmis kvantiteediga foneemiühenditest. Vajaliku selguse toob „Eesti vältesüsteemi olemusest...”.

* Repliik Karl Pajusalu kirjutisele „Eesti vältesüsteemi olemusest”.

Mina ja Pajusalu käsitleme eesti välteid erinevast perspektiivist: Pajusalul on fookuses erinevate väldete tajumine, see, mille põhjal välteid eristatakse ja identifitseeritakse; minul on fookuses olnud kontrasteeruvate silpide (ka kõnetaktide) moodustamine. Ma ei näe mingit põhjust, miks need perspektiivid peaksid olema ületamatult lahus.

Sõnavälte teorias on kõnetakt eesti väldete realiseerumise põhidomeen. Ka see ei ole vaidlusküsimus, kui selgitatakse, kuidas erineva ehitusega rõhuta silbi pikkust mõõdetakse ning tunnustatakse rõhulise silbi määravat osa kõnetakti kujundamisel. Kõnetaktivälte teooria suur esindaja Ilse Lehiste on väga selgelt seisukohal, et kõnetakti rõhulise ja rõhuta silbi suhe on hierarhiline: „Lahtise teise silbi foneetiline pikkus oleneb täiesti sellele eelneva esimese silbi väldest; kontrastiivse välte esinemine esimesel silbil eeldab omakorda teise silbi olemasolu” (Lehiste 1997: 34). Sama selge on Lehiste väide, et sõna välte määrab esisilbi välde („The quantity of a word is determined by the quantity of the first syllable”; Lehiste 1997: 30). Selle väitega ma mõistagi ei vaidle, pigem modifitseerib (arendab) seda väidet Pajusalu. Ka silbivälte teooria lähtub sellest, et rõhuline ja rõhuta silp ei ole kõnetaktis võrdsed: rõhutud silbid ilma rõhulise silbita kõnetakti ei moodusta, pikk rõhuline silp aga saab olla kõnetaktiks (*Pikk kõhn poiss...*).

Natuke rutakaks katkestuste kultuuri ilminguks pean ma Pajusalu otsust lükata ka silbivälte teooria teadusluku ja keskenduda uuel aastatuhandel esile kerkinud teooriatele. Nende teooriate iga on eesti väldete käsitlemise 140-aastase ajaloo taustal liiga lühike selleks, et ütelda: kõik varasemad teooriad on aegunud. See tundub pigem ajaloo kordamisena: Wiedemanni algatatud

silbivälte teooriat ignoreeriti täielikult ajavahemikus 1884–1960-ndad ning see pikk aeg oli eesti völdete olemuse seletamisel üsna tuim enesekordamine (eredaimaks erandiks ainult Elmar Muuk, kes muide juba 1930. aastate keeleöpicutes kujutas graafiliselt II völdet kui kahe tasakaalustatud pikkusega silbi järjestit ning III völdet lonkava silbijärgendina; nt Muuk 1936: 25). Alles paratamatus hakata eesti häälikusüsteemi käsitlema foneemi mõiste abil töi uuendusi sellesse tardumusse ning näitas häälikuvölte teooria vastuolusid ja teoreetilist vöimatust. Mis tahes eesti keele häälikusüsteemi teooria (mudel) ei saa vöältida selgust foneemiloendis ning silpide (ja kõnetaktide) moodustamise reeglistikus. Vöaltima ei peaks ka küsitavuste ja probleemide esitamist. Silbivölte teooria ja kõnetaktivölte teooria vastuolud on näilised, juhul kui mõlemad eitavad häälikuvölte teooriat. Need ei ole vastastikku välistavad alternatiivid, vaid pigem teineteist täiendavad mudelid. Ilse Lehistega olen ma vaielnud just

seepärast, et tema tuletab esisilbi völte kõige klassikalisemast sisehäälikute definitsioonist (Lehiste 1977 = Lehiste 2000). Veel 1996. aasta sümposiumi-ettekandes oli tema veendumuseks, et rõhulised silbid pannakse kokku kolmes erinevas kestusastmes vokaalidest ja konsonantidest, ning et näiteks diftongid on kas II vöi III völtes (Q2 ja Q3; Lehiste 1997: 30). See on häälikuvölte teooria ja sellega ma vaidlengi. Minu eriarvamus kurvastas Lehistet, sest ta oli väga veendunud, et on andnud eesti völdete olemusele lõpliku seletuse (Ross 2002). Meie erimeelsus selles küsimuses ei takistanud meil jäämast teineteist respektteerivateks kolleegeideks.

Loodetavasti suudab kõnetaktivölte teooria vastata kõigile kiuslikelegi küsimustele – sellised küsimused ei ole erimeelsused erimeelsuste pärast, vaid konstruktiivsed erimeelsused suurema selguse saavutamiseks.

MATI HINT

Kirjandus

- H i n t, Mati 1973. Eesti keele sõnafonoloogia. I: Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- L e h i s t e, Ilse 1977. Quantity in Estonian language and poetry. – *Journal of Baltic Studies*, nr 2, lk 130–141. (Eesti keeles Lehiste 2000.)
- L e h i s t e, Ilse 1997. Search for phonetic correlates in Estonian prosody. – *Estonian Prosody. Papers from a Symposium: Proceedings of the International Symposium on Estonian Prosody*, Tallinn, Estonia, October 29–30, 1996. Toim I. Lehiste, Jaan Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language, lk 11–35.
- L e h i s t e, Ilse 2000. Vöalde eesti keeles ja luules. – I. Lehiste, Keel kirjanduses. (Eesti mõttelugu 36.) Koost Jaan Ross. Tartu: Ilmamaa, lk 176–190.
- M u u k, Elmar 1936. Lühike eesti keeleöpetus. I: Hääliku- ja vormiöpetus. Seitsmes trükk. Tartu.
- P a j u s a l u, Karl 2014. Eesti keele sõnaprosoodia lõuna-läänemeresoome taustal. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 575–589.
- R o s s, Jaan 2002. Kiriusutlus professor Ilse Lehistega. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 49–52.